

Pénzes János

A hazai periférikus települések csoportosítása társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján

A rendszerváltást követően az elmaradott települések leszakadása tartósnak bizonyult és a térszerkezeti különbségek megmerevedtek. A periférikus térségek társadalmi-gazdasági jellemzői egymást erősítve multidimenziós jelleggel fejezik ki a centrum-periféria viszonyokat. A különböző fejlettségi vizsgálatok hasonlósága és szoros statisztikai kapcsolata ezt támasztja alá. A figyelembe vett vizsgálatok mindegyike alapján elmaradottnak tekinthető csoport a hazai településállomány mintegy egyötödét jelenti, több fél millió lakossal. Ugyanakkor ez a településcsoport a társadalmi, gazdasági és infrastrukturális jellemzői alapján lényeges eltéréseket mutat – ezt bizonyította az elvégzett klaszterelemzés. A legrosszabb mérőszámokkal jellemezhető települések köre minden tekintetben az országos értékektől lényegesen kedvezőtlenebb helyzetet mutat. Az egykori ipari strukturális válsággal sújtott területek mára halmozott problémákkal küzdenek. A vizsgálataink alapján a roma lakosság aránya mindegyik klaszterben jelentős arányt képvisel és a roma többségű települések igen hátrányos helyzettel szembesülnek. A feltárt problémák a helyi viszonyokra megfelelően reflektáló komplex megközelítésű beavatkozást igényelnek a szakpolitikai oldalról.

Kulcsszavak: centrum-periféria, demográfiai folyamatok, elmaradott térségek, marginalizáció, területi fejlettség

JEL-kód: I32, I38, O15, R58

The clustering of Hungarian peripheral settlements by their social-economic characteristics

The falling behind of the backward settlements proved to be stable after the change of regime and the spatial development pattern became rigid. The social-economic characteristics of peripheral areas strengthen each other in multidimensional form expressing the centre-periphery dichotomy. The similarities and significant correlation of different development investigations demonstrate this fact. Those settlements delimited as peripheral by every observed method amount to one fifth of the Hungarian settlements, with more than half million inhabitants. However, these settlements differ from each other regarding their social, economic and infrastructural indicators – this fact was confirmed by the cluster analysis computed. The settlements with the worst development variables represent significantly backward situation deeply below the national average. The former structural crisis areas battles with complex and cumulative problems nowadays. According to the outputs of our analysis, all of the clusters are described by high ratio of Roma population and the settlements with the largest proportions of Roma population face with extremely disadvantaged situation. The problems discovered require holistic interventions of policies reflecting on the local features and circumstances.

Keywords: backward areas, centre-periphery, demographic processes, marginalization, territorial development

JEL-code: I32, I38, O15, R58

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.2>

Bevezetés

A hazai településállományban a rendszerváltást követően jelentős polarizálódás zajlott le az egyenlőtlenségek nagyfokú növekedése mellett (Copus 2001; Nemes Nagy 2009). Bár a vélemények megoszlanak az egyenlőtlenségek ezredforduló utáni trendjeit tekintve, de a

periférikus települések³ leszakadása tartósnak bizonyult (Pénzes 2011). Mindez *erőteljes területi koncentrációt* mutatva egyértelműen *térségi szintű leszakadást* jelez (Lipták 2017; Kovács–Koós 2018; Pénzes–Demeter 2021). A periférikus települések esetében a „*baj nem jár egyedül*” (Csatári et al. 1996), és az elmaradottság számos tényezőben testet ölt. Ez magyarázza egyúttal azt a jelenséget, hogy a különböző módszerek alapján készült fejlettségi számítások eredményei jelentősen összecsengenek. Az elmúlt évek vizsgálatai alapvetően hasonló térbeli mintázatot jeleztek – akár munkaerő-piaci (Tagai et al. 2018; Alpek–Tésits 2019; Kóti 2020), iskolázottsági (Szilágyi–Gerse 2015; Németh–Dövényi 2018; Pénzes et al. 2018), lakáspiacra koncentráló (Pósfai–Nagy 2017), vagy éppen környezeti-egészségügyi dimenzióban (Papp et al. 2017) végzett elemzések. A megmerevedett fejlettségi térszerkezet az elmúlt évtizedekben a közlekedési beruházások (Tóth 2006; Egri–Kőszegi 2020) és az EU Kohéziós Alapja által finanszírozott fejlesztések (Kovács–Koós 2018) következtében csak korlátozott mértékben változott. A fejlettségi különbségek egy részének történeti meghatározottságára is egyre több tanulmány mutat rá (pl. Beluszky 2000; Demeter–Radics 2009; Győri–Mikle 2017; Szilágyi 2019; Szilágyi et al. 2019).

Jelen tanulmányban arra keressük a választ, hogy a különböző módszertani megközelítésű komplex mérőszámok alapján kirajzolódó fejlettségi térszerkezet milyen hasonlóságokat és különbségeket mutat, illetve ezek együttes figyelembevételével mely települések különíthetők el egyértelműen periférikusként. Továbbá, hogy a kirajzolódó periférikus települési kör bontható-e csoportokra, amelyek eltérő társadalmi-gazdasági profillal rendelkeznek.

Települési fejlettségi különbségek hazánkban a 2010-es években

A fejlettség fogalma – multidimenziós karaktere okán – nehezen megragadható, ráadásul lehetetlen olyan mérőszámot találni, amely széles körű konszenzuson alapul. Ennek ellenére számos kísérlet történt akár egyetlen indikátoron (leginkább az adóköteles jövedelemen), akár komplex többváltozós metódusokon alapuló vizsgálatok elvégzésére, amelyek a hazai településállományon belüli eltéréseket különböző hangsúlyokkal közelítették meg (pl. Nagy 2012; Tóth 2013; Pénzes 2014; Harcsa 2015; Demeter 2020). *Jelen tanulmányban – természetesen a teljesség igénye nélkül – a rendelkezésre álló többváltozós módszerek közül négy metódus együttes figyelembevételével jelöljük ki azokat a településeket, amelyek periférikusnak tekinthetők. A következő indexeket vontuk be a vizsgálatba:*

1; *A területi deprivációs index* az ELKH KRTK RKI (korábbi nevén az MTA Regionális Kutatások Központjának) munkatársai által kidolgozott mérőszám, ami a népszámlálások éveire elkészítve dinamikai vizsgálatokra is alkalmas (Kovács 2010; Koós 2015) és az alábbi indikátorok alkotják:

- munkanélküliek aránya;
- foglalkoztatott nélküli háztartások aránya;
- komfort nélküli lakások aránya;
- átlag adózott jövedelem havonta egy állandó lakosra;
- SZJA adófizetők a 15–64 éves korosztály arányában;
- legalább középfokú iskolai végzettségűek a 25-x népesség arányában;
- 100 fő 60 év felettire jutó 15 év alatti (fiatalodási index).

2; *Az objektív jólléti index* ugyanezen intézet munkatársai az SSF-jelentés fontosabb javaslatain alapuló, objektív jólléti index számítása során 30 mutatót elemeztek mind térségi, mind pedig – némi módosítással – települési szinten (Nagy–Koós 2014).

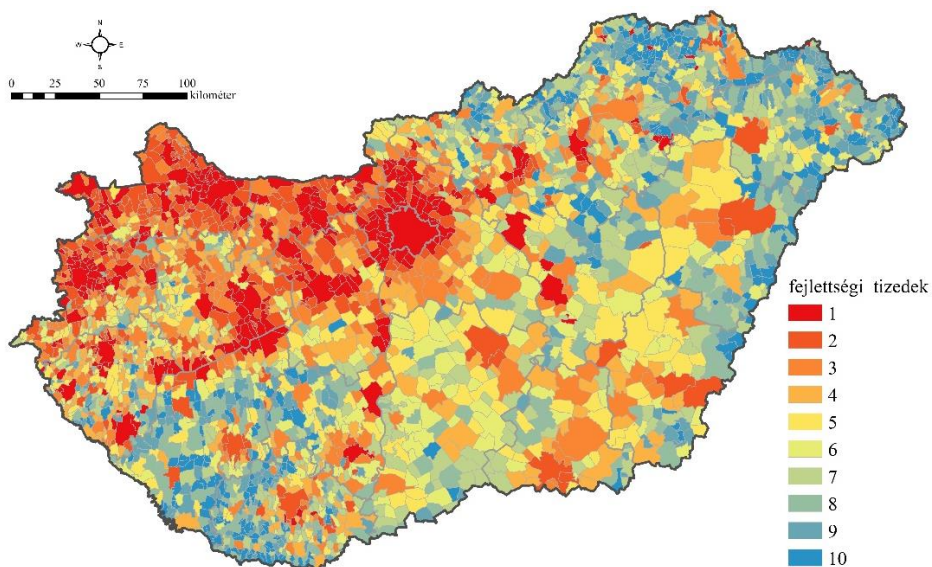
³ Az elmaradott és a periférikus szavakat szinonimaként használjuk a tanulmányban, utóbbi esetben kifejezetten a területi fejlettségi viszonyokra utalva.

3; A települések társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő kompozitmutatót a KSH munkatársai dolgozták ki a 105/2015. (IV.23.) kormányrendeletben részletezett módszertani tartalmi elemekkel, 24 mérőszám felhasználásával.

4; A területi fejlettségi index elnevezésű mutató a hatalmas statisztikai adathalmazból kiinduló szisztematikus szelekció eredményeképpen települési szinten 7 mutató kiválasztásán alapul (Pénzes 2014; 2015; Pénzes–Demeter 2021):

- az idős (65 éves és idősebb) népesség eltartottsági rátája a 15–64 éves népesség százalékában;
- a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek aránya a 0–24 éves népességből;
- a légzőrendszeri betegségekben szenvedők száz 60 éves és idősebb lakosra jutó száma;
- száz lakásra jutó lakos;
- a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy állandó lakosra jutó értéke;
- a megelőző 10 év során épített lakások aránya a lakásállományon belül;
- az átlagos lakásár.

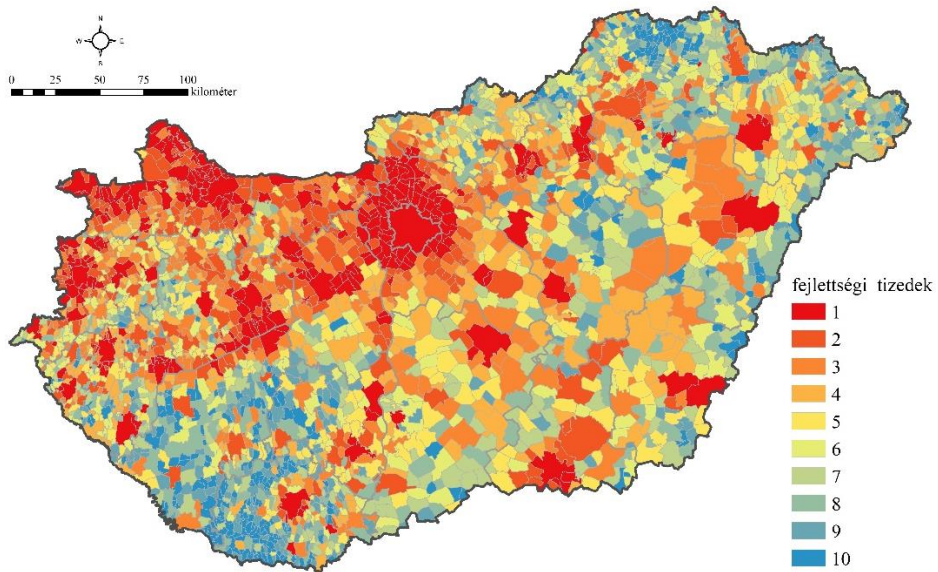
A négy eltérő módszer alapján a hazai településállományra végrehajtott számítások esetében jól érzékelhető, hogy *jelentős hasonlóság mutatható ki az eredmények térbeli mintázataiban* (1–4. ábra). A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében fejlettségi tizedekbe rendezett értékek kerültek ábrázolásra. A fejlettségi térszerkezet fontosabb jellemző elemei mindegyik módszer alapján kirajzolódnak. A négy – bár részleteiben jelentősen különböző – módszer meglehetősen hasonló eredményeit a korrelációs vizsgálat is megerősítette, mivel az r érték minden relációban $+0,8$ feletti értékeket produkált, szoros kapcsolatot jelezve a metódusok között (1. táblázat).

1. ábra: A területi deprivációs index települési értékeinek alakulása fejlettségi tizedek szerint (2011)

Figure 1: Values of the territorial deprivation index sorted into deciles (2011)

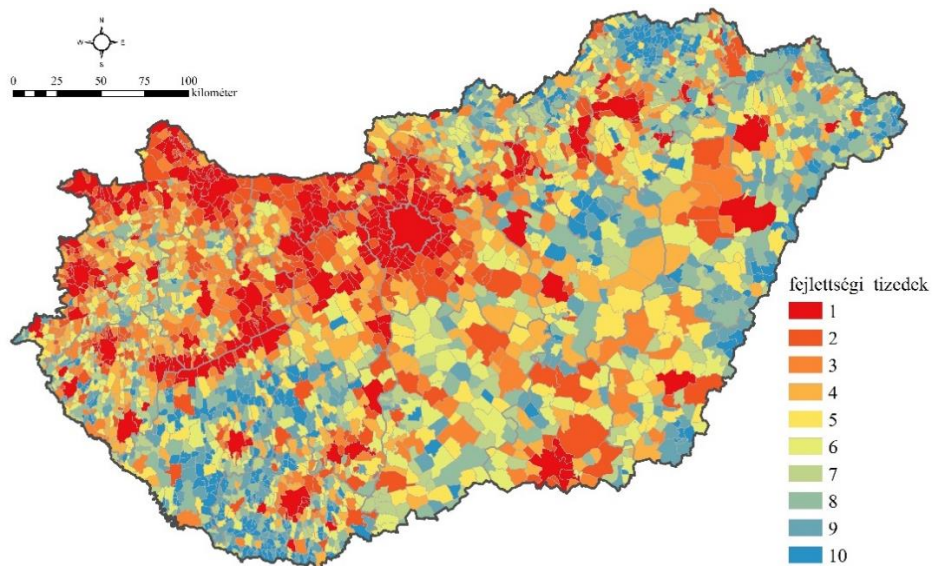
Forrás: saját szerkesztés a KSH népszámlálási és a TeIR adatai alapján – a KRTK és Koós 2015 módszertana szerint

2. ábra: Az objektív jólléti index települési értékeinek alakulása fejlettségi tízedek szerint (2011)

Figure 2: Values of the index of objective well-being sorted into deciles (2011)

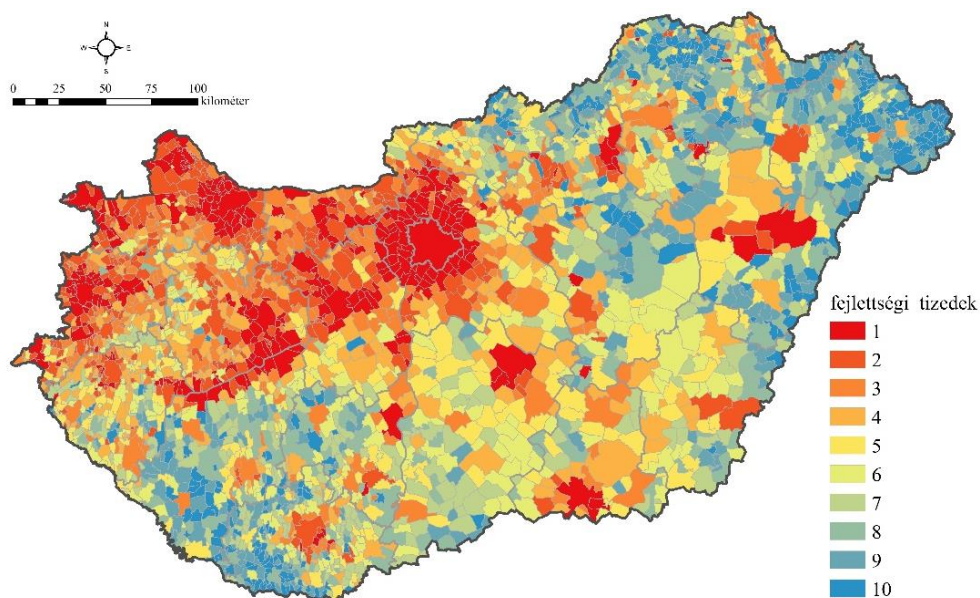
Forrás: saját szerkesztés a KRTK és Nagy and Koós (2014) eredményei alapján

3. ábra: A települések társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató alakulása fejlettségi tízedek szerint (2011-2012)

Figure 3: Values of complex indicator measuring the social, economic and infrastructural development level of settlements sorted into deciles (2011-2012)

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján – a 105/2015. (IV.23.) Korm. rendelet módszertana szerint

4. ábra: A területi fejlettségi index települési értékeinek alakulása fejlettségi tizedek szerint (2016)

Figure 4: Values of territorial development index sorted into deciles (2016)

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

1. táblázat: A különböző fejlettségi számítások eredményeinek korrelációs mátrixa a Pearson-féle lineáris korrelációs index alapján

Table 1: The correlation matrix of the different development indices computed by the Pearson linear correlation method

	Területi deprivációs index, 2011	Objektív jóléti index, 2011	KSH kompozit indikátora, 2013	Területi fejlettségi index, 2016
Területi deprivációs index, 2011	1,000	0,860	0,859	0,847
Objektív jóléti index, 2011	0,860	1,000	0,895	0,820
KSH kompozit indikátora, 2013	0,859	0,895	1,000	0,831
Területi fejlettségi index, 2016	0,847	0,820	0,831	1,000

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

Véleményünk szerint ez a szoros statisztikai kapcsolat nem pusztán módszertani okokra (pl. a felhasznált mérőszámok hasonló összetételére) vezethető vissza, hanem azt a tényt is alátámasztja, hogy a *fejlettség-elmaradottság egyre több dimenzióban egymást erősítő hatással jelentkezik*. Ez a folyamat egyúttal azt is eredményezi, hogy a rendszerváltást követően dinamikusan változó térszerkezet az ezredfordulót követően egyre inkább megmerevedik, amelyben nagyon stabilan különülnek el a fejlett és az elmaradott települések csoportjai. Az ország térszerkezetében a leginkább kimagasló értékek Budapest térségében jellemzőek, amely mellett az Észak- és Északnyugat-Dunántúl, valamint a Balaton környezete emelkedik összefüggő fejlett zónaként. Szigetszerűen a nagyvárosok és szűk környezetük is magas értékekkel rendelkezik. A módszerek mindegyike karakteresen rámutat a periférikus térségek elhelyezkedésére – a kelet-szlovák, ukrán és román határ mentén fekvő területek szinte összefüggő módon kirajzolják a külső periferiát.

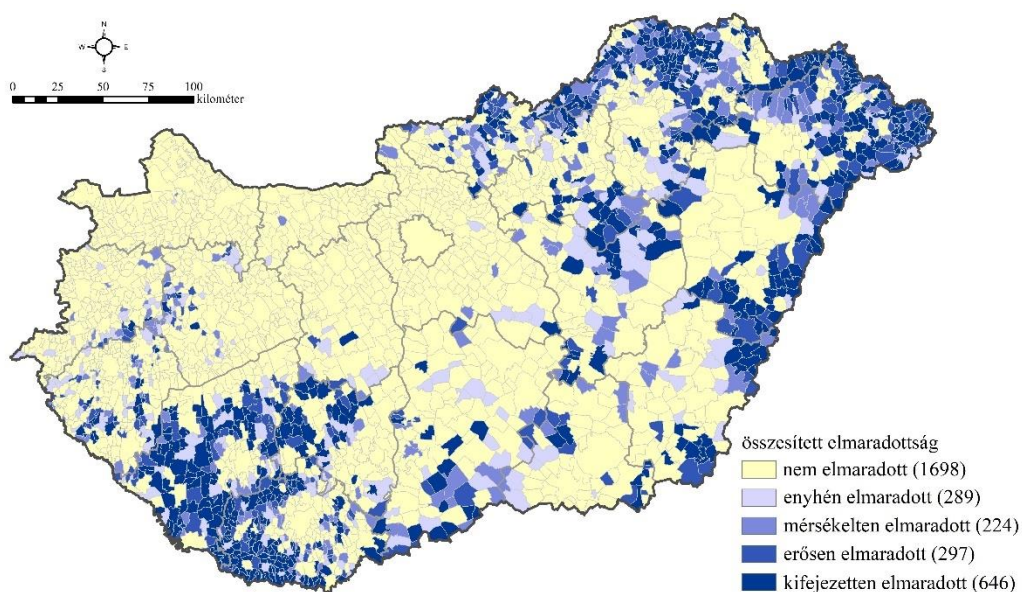
Ehhez sorolható – földrajzilag elkülönülve – a Dél-Dunántúl határmenti területeinek jelentős része, amelyhez kapcsolódnak kiterjedt településcsoportok Somogy megye középső és Tolna megye nyugati részéről, továbbá az ún. belső periféria a Közép-Tiszavidék esetében különül el határozottan.

A periférikus települések csoportosítása

A hazai elmaradott települések azonban korántsem alkotnak egyveretű csoportot, hanem számtalan társadalmi-gazdasági jellemző tekintetében határozottan különböznek egymástól. Ezáltal pedig homlokegyenest más hangsúllyal jelentkeznek a problémák esetükben, mintsem, hogy kizárólag egységes megközelítéssel lehetne ezeket kezelni. A következő vizsgálattal arra törekszünk, hogy az elmaradott települések fontosabb csoportjait elkülönítsük, és néhány mutatószám alapján jellemezzük helyzetüket.

Az elmaradottnak minősíthető településállomány vizsgálata céljából a négy módszertan alapján kapott települési eredményeket sorba rendezését hajtottuk végre. Igazodva a kedvezményezett települések lehatárolása során alkalmazott küszöbértékhez, a hazai településállomány legalacsonyabb értékkel rendelkező alsó harmada került kijelölésre, mindegyik módszer alapján. Ily módon közel 1700 település egyik módszer alapján sem került az elmaradott kategóriába, miközben 646 település – azaz a hazai településállomány megközelítőleg ötöde – mindegyik módszer szerint periférikusnak minősült (a térképen a kifejezetten elmaradott települések). (5. ábra és 2. táblázat)

A kifejezetten elmaradott települések jelentős térbeli koncentrációt mutatnak, mivel ennek a településállománynak több mint fele négy megyében összpontosul – Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Somogy megyékben, miközben Tolna, Heves és Békés megye településeinek több mint 20%-a tartozott ide.

5. ábra: Az elmaradottság összesített területi mintázata négy különböző számítás tükrében

Figure 5: The pattern of summarized backwardness in the light of four different calculations

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai, Koós (2015), Nagy és Koós (2014), 105/2015. (IV.23.) Korm. rendelet alapján

2. táblázat: A települések jellemzői az elmaradottság kategóriái szerint 2016-os adatok alapján
Table 2: The characteristics of settlements in the categories of peripherality in 2016

Összesített elmaradottság kategóriái	Átlagos lakosságszám, fő	Álláskeresői ráta a 15-64 éves korosztályban, %	Éves egy főre jutó adóköteles jövedelem, 1000 HUF	Használt ingatlanok átlagos ára, millió HUF
nem elmaradott	4946,1	3,33	1142,3	12,90
enyhén elmaradott	1208,2	6,97	784,0	3,79
mérsékelt elmaradott	1213,0	7,94	733,2	3,06
erősen elmaradott	890,6	9,24	638,8	2,72
kifejezetten elmaradott	795,2	11,52	582,3	2,11
országos átlag	3106,4	4,18	1074,3	11,55

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

Annak érdekében, hogy a kifejezetten elmaradottnak tekinthető 646 települést elkülönítsük egymástól jól meghatározott változók segítségével, *főkomponens elemzést végeztünk* (Varimax-rotációval – hasonlóan pl. Czirfusz 2020 munkájához). 53 társadalmi-gazdasági és infrastrukturális mutató járási értékét gyűjtöttük össze, amelyek száma 36 indikátorra csökkent a normalitás vizsgálat után, mivel a nem normális eloszlású változók nem vonhatók be ebbe a számításba. (Bár az ökológiai tévkövetkeztetés „veszélye” fennállt, véleményünk szerint a települési léptékű elemzéshez megbízható alapot kínált ez a módszertan is.) A 7 főkomponens a teljes variancia 81,1%-át magyarázta. A leszűkített indikátorcsoportból a rotált komponens mátrix alapján választottuk ki azokat a mérőszámokat, amelyek a leginkább korreláltak az eredményül kapott főkomponensekkel.

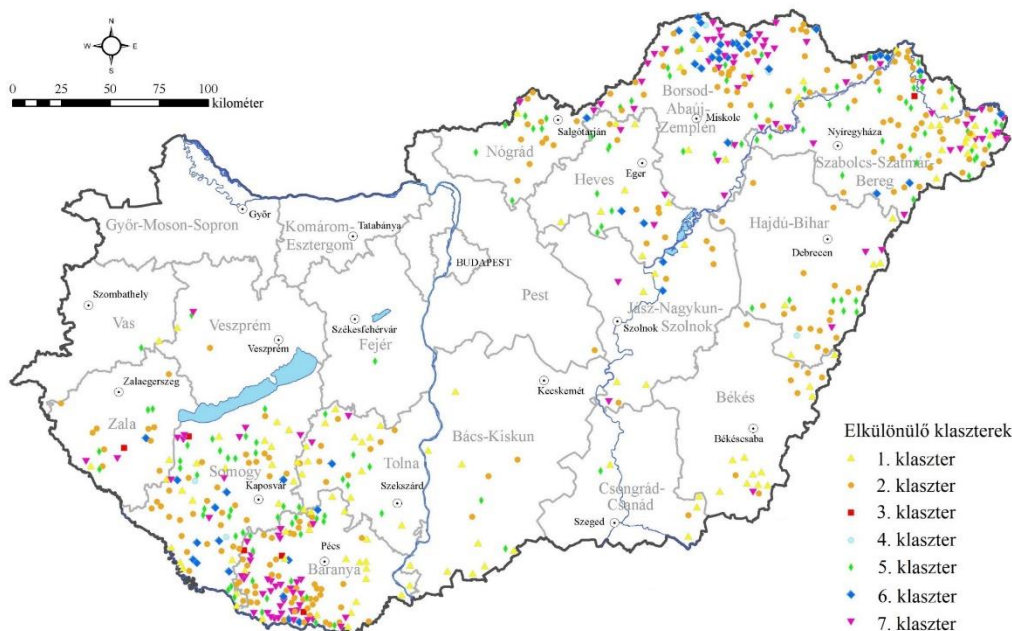
- öregedési index;
- halálózási ráta 1000 lakosra;
- hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű diákok aránya a 18 év alattiak arányában;
- aktivitási ráta;
- komfort nélküli lakások aránya;
- egy lakosra jutó adóköteles jövedelem;
- adófizetők száma 100 lakosra;
- regisztrált bűnelkövetések száma 1000 lakosra;
- regisztrált vállalkozások száma 1000 lakosra;
- összes szélessávú internet előfizető száma 100 lakosra.

A kiválasztott 10 indikátorral hierarchikus klaszterelemzést végeztünk (Ward-módszerrel, négyzetes euklideszi távolság alkalmazásával). Az eredmények alapján 7 klaszter különült el a 6. ábrán látható módon.

A számítások eredményeként kialakult településcsoportok szinte minden társadalmi-gazdasági és infrastrukturális jellemzőjüket tekintve az országos átlagnál messze rosszabb értékekkel szerepelnek, ugyanakkor jellemző különbségek is adódnak közöttük (4-6. táblázat).

1. klaszter: az országos átlagtól mérsékelt elmaradó iskolázottsági, szociális és foglalkoztatási mutatók, valamivel nagyobb lakosságszám jellemzi. A csoportban kifejezetten előregedett az épületállomány. A klaszter 120 települése (92.000 lakossal) meglehetősen szétszórtan helyezkedett el az országban, bár nagyobb arányban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti felében, az Alföld déli, valamint Somogy északi, Tolna nyugati és Baranya keleti részén található meg.

2. klaszter: fiatalos korszerkezet jellemzi a településeket, de mérsékeltbb leszakadást jeleznek a társadalmi-gazdasági-infrastrukturális mutatók. Ebben a klaszterben a legnagyobb az átlagos településméret és összesen közel 230.000 lakos érintett 231 településen. Tipikusan a leginkább periférikus térségek környezetében helyezkednek el, jellemzően a Délnyugat-Dunántúl határ menti területén és a Cserhát leginkább elmaradott központi részét szegélyezve.

6. ábra: A kifejezetten elmaradott települések típusai a klaszterelemzés eredményeinek tükrében 2016-ban

Figure 6: Types of the definitely peripheral settlements as indicated by the results of the cluster analysis in 2016

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

3. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek általános jellemzői a 2016-os adatok alapján

Table 3: The general characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements in 2016

Klaszterek	Települések száma, darab	Összesített lakosságszám, fő	A települések átlagos lakosságszáma, fő
1. klaszter	120	92.129	767,7
2. klaszter	231	226.079	978,7
3. klaszter	6	2.069	344,8
4. klaszter	6	1.005	167,5
5. klaszter	122	107.951	884,8
6. klaszter	48	29.072	605,7
7. klaszter	113	55.412	490,4
Kifejezetten elmaradott	646	513.717	795,2

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

3-4. klaszter: mindössze 6-6 települést tartalmaz, emiatt nem tartottuk indokoltnak részletezésüket.

5. klaszter: a roma népesség gyors növekedése figyelhető meg, fiatalosabb korszerkezettel. Kifejezetten rossz szociális és iskolázottsági mutatók jellemzők, főként az egykori strukturális válságtérsegekben. Ezek a mérőszámok pedig alátámasztják azt a folyamatot is, amely során a strukturális válság sújtotta térségek rendszerváltás utáni, alapvetően foglalkoztatási válsága néhány évtized alatt soktényezős hátrányos helyzetű transzformálódott. Mintegy 110.000 lakos él azon a 122 településen, amely ebbe a klaszterbe került.

6. klaszter: a legmagasabb roma népességarány (Kocsis–Kovács 1991; Kertesi–Kézdi 1998) és igen fiatalos korszerkezet, valamint a természetes reprodukcióból fakadó enyhe népességszám

növekedés jellemzi (Kulcsár–Obádovics 2016; Balogh–Kovács 2021). A klaszter települései rendkívül hátrányosak szinte minden szociális, gazdasági és infrastrukturális mérőszám tekintetében. Elkeserítően magas a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya. A 48 kistérségből (közel 30.000 lakossal) álló a településcsoport jellemzően a Csereháton és a Bodrogháza közben koncentrálódik, amely felhívja a figyelmet a már korábban leírt térségi szintű gettósodás veszélyére (Virág 2006).

7. klaszter: tipikusan kistérségek alkotják – összesen 113 község, 55.000 lakossal – igen rossz társadalmi-gazdasági mutatókkal, rendkívül kiszolgáltatott munkaerőpiaci helyzettel. Területileg leginkább előbbi településcsoportot veszi körbe, valamint Baranya megyében találhatóak az érintett községek.

4. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek demográfiai jellemzői a 2011-es népszámlálási és 2016-os adatok alapján (*maximum- (pirossal) és minimumértékek (kékkel) külön jelölve*)

Table 4: The demographic characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements by census (2011) and other data (2016) (*maximum values with red and minimum values with blue colours*)

Klaszterek	Népesség-szám változása 2001-2011 között, %	Természetes szaporodás, illetve fogyás 1000 lakosra 2001-2011 között, fő	Vándorlási különbözet 1000 lakosra 2001-2011 között, fő	Öregedési index 2016-ban, %	Roma népesség aránya népszámlálás alapján 2011-ben, %	Roma népesség becsült aránya 2010-2013-ban, %
1. klaszter	-12,1	-114,5	-6,9	137,0	8,8	21,3
2. klaszter	-7,8	-29,0	-49,3	88,8	14,0	27,2
3. klaszter	-13,4	-10,9	-123,5	77,0	19,7	43,8
4. klaszter	-7,9	-476,7	397,2	307,4	9,4	17,2
5. klaszter	-5,7	5,3	-62,1	64,4	22,4	38,3
6. klaszter	0,2	89,2	-87,6	30,6	44,2	64,9
7. klaszter	-10,3	-25,6	-77,8	70,4	21,2	40,2
Kifejezetten elmaradott	-8,0	-31,8	-48,6	82,7	17,2	31,9
Országos átlag	-2,6	-39,0	12,7	128,5	3,2	8,8

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR, valamint a DE felmérés (Pénzes–Demeter 2014) adatai alapján

Az 1. klaszter tekinthető az összes klaszter közül a legkevésbé elmaradottnak (bár annak mutatói is mélyen az országos átlag alatt vannak). A számítások fényében a 2. klaszter településeinek helyzetén mindenképpen javíthatna az oktatás és a szociális alapszolgáltatások bővítése a helyi adottságokra reflektáló beavatkozással. A 6. és 7. klaszter mutatta a legjellemzőbb területi koncentrációt a tradicionálisan periférikus térségekben, míg a 3. klaszter részben nagyobb sűrűséget képviselt a korábban említett zónák közelében. Az 1. és 5. klaszterek térségi mintázatukat tekintve eléggé szétszórtak.

5. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek társadalmi-gazdasági jellemzői a 2011-es* és 2016-os adatok alapján I. (*maximum- (pirossal) és minimumértékek (kékkel) külön jelölve*)

Table 5: The social and economic characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements by census (2011) and other data (2016) I. (*maximum values with red and minimum values with blue colours*)

Klaszterek	Hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya a 18 év alattiak között, %	Egy lakosra jutó éves adóköteles jövedelem, 1000 HUF	Adófizetők 100 lakosra jutó száma, fő	Álláskeresői ráta a 15-64 éves népességben belül, %	Közfoglalkoztatási ráta a 15-64 éves népességben belül, %	Átlagos elvégzett osztályszám a 7 évesnél idősebb népesség körében, év*
1. klaszter	37,9	602,5	45,1	9,2	11,9	8,97
2. klaszter	50,3	643,0	48,7	10,9	15,4	8,96
3. klaszter	58,4	575,7	48,8	10,2	22,2	9,04
4. klaszter	61,9	370,7	36,6	10,2	20,6	7,95
5. klaszter	57,5	520,1	43,1	13,1	15,4	8,51
6. klaszter	78,7	373,4	39,6	16,8	25,9	7,52
7. klaszter	68,5	538,8	46,9	12,3	21,8	8,51
Kifejezetten elmaradott	54,9	582,3	46,1	11,5	16,1	8,75
Országos átlag	12,1	1074,3	49,8	4,2	3,4	10,80

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

6. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek társadalmi-gazdasági jellemzői a 2016-os adatok alapján II. (*maximum- (pirossal) és minimumértékek (kékkel) külön jelölve*)

Table 6: The social and economic characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements by census (2011) and other data (2016) II. (*maximum values with red and minimum values with blue colours*)

Klaszterek	Újépítésű lakások aránya 2007 és 2016 között, %	Használt lakások átlagos értéke, millió HUF	Önkormányzatok egy főre jutó helyi adóbevételei 2016-ban, 1000 HUF	Gázhálózatba kapcsolt lakások aránya 2016-ban, %	Szélessávú Internet-előfizetések 100 lakosra jutó száma 2016-ban, darab	Személygépkocsik 1000 lakosra jutó száma 2016-ban, darab
1. klaszter	0,52	2,17	12,75	48,5	15,61	243,1
2. klaszter	1,10	2,39	9,70	47,6	14,05	229,2
3. klaszter	2,83	2,55	2,42	47,3	10,20	241,2
4. klaszter	0,92	1,38	6,99	14,2	4,28	177,1
5. klaszter	1,16	2,20	13,32	41,1	8,57	204,3
6. klaszter	1,61	1,76	4,37	22,6	6,85	130,8
7. klaszter	1,07	2,00	6,49	33,1	9,41	203,6
Kifejezetten elmaradott	1,02	2,23	10,32	43,8	12,24	218,0
Országos átlag	4,10	11,59	50,80	72,9	27,55	338,1

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

Az 5–7. klaszterek kifejezetten hátrányos demográfiai folyamatokat tükröznek a marginalizált roma közösségek gyors számbeli növekedésével és a szelektív migrációval (Váradi–Virág 2014;

Pénzes et al. 2018), amely tovább mélyíti a kedvezőtlen helyzetet (Miszcuk–Wesołowska, 2012). A vándorlási veszteséget meghaladó mértékű természetes reprodukció, különösen a „kifejezetten elmaradott” települések esetében népességnövekedést is eredményezhet, amely egyúttal a mélyszegénység és a halmozottan hátrányos helyzet gyors újratermelődésével járhat együtt. A helyzetet súlyosbítják az ingatlanpiaci folyamatok (Pósfai–Nagy 2017). Ezeken a területeken a felsorolt folyamatok és a lakások előregedése a rendkívül alacsony ingatlanárakban is visszatükröződik, ami – ördögi kört kiváltva – hátráltatja az elmaradott településekről való kimenekülést és erősíti a marginalizációt.

Konklúziók

A komplex települési fejlettség négy különböző mérési módszerének összehasonlító elemzésével rávilágítottunk, hogy az elmaradott települések jelentős része komoly átfedést mutat az egyes lehatárolások alapján. A vizsgálat határozottan mutatott rá a fejlettségi mutatók alapján elmaradott településcsoport térbeli koncentrációjára és marginalizációjára, valamint annak tüneteként jelentkező, halmozódó súlyos társadalmi-gazdasági problémákra.

A klaszterelemzés eredményeként elkülönülő klaszterek az általános elmaradottság és a hátrányos demográfiai, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális helyzet háttérében eltérő jellemzőket és valószínűleg eltérő pályákat vagy okokat emeltek ki (ez utóbbi kérdések további kutatásokat igényelnek). Az egyes csoportok földrajzi elhelyezkedése a nagyon élesen szétválasztható centrum-periféria kettős fogalma helyett inkább a félperiféria és a fuzzy-jellegű elmaradottság meglétét erősíti (ez véleményünk szerint nincsen ellentmondásban a térszerkezet térbeli polarizálódásának jelenségével, inkább tovább árnyalja azt). Mind a határmenti külső perifériák, mind a belső perifériák inhomogének, azaz több klaszterből álltak.

A leginkább elmaradott települések problémái szoros összefüggést mutattak a roma népesség gyors növekedésével és jelentősen emelkedő településen belüli arányával. A halmozott társadalmi-gazdasági elmaradottsággal járó szegénység és marginalizálódás különösen Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon koncentrálódik.

A periférikus települések fejlesztése igen heterogén és komplex megközelítésmódot, ugyanakkor területileg jól célzott tervezést és beavatkozást, valamint azonnali lépéseket igényel. Érdemes megemlíteni a „Felzárkózó települések” programot (1057/2021. (II. 19.) Korm. Határozat), amely elveiben ilyen megközelítést jelent, ugyanakkor ennek eredményei rövid távon még kevésbé érzékelhetők.

Irodalomjegyzék

- 105/2015. (IV.23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről
- 1057/2021. (II. 19.) Korm. Határozat a Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési program, továbbá a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának kiterjesztéséről
- ALPEK B. L.-TÉSITS R. (2019): A foglalkoztatathóság térszerkezeti és települési dimenziói Magyarországon. Területi Statisztika, 59(4), pp. 381-399.
<https://doi.org/10.15196/TS590402>
- BALOGH K.-KOVÁCH I. (2021): Az örök falu – hanyatlás és fennmaradás. A községi népesség számának változása. Tér és Társadalom, 35(1), pp. 29-53.
<https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3300>
- BELUSZKY P. (2000): Egy fél siker hét stációja: avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. In: Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek (szerk.: Dövényi Z.) Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 299-326.
- COPUS, A. K. (2001): From core-periphery to polycentric development: Concepts of spatial and aspatial peripherality. European Planning Studies, 9(4), pp. 539-552.
<https://doi.org/10.1080/713666491>

- CZIRFUSZ M. (2020): A társadalmi újratermelés magyarországi területi egyenlőtlenségei az 1970-es években. *Területi Statisztika*, 60(6), pp. 634-652.
<https://doi.org/10.15196/TS600602>
- CSATÁRI B.-KANALAS I.-KISS A. (2006): A területi konfliktusok és a perifériaproblémák általános értelmezése. In: *A periféria-képződés típusai és megjelenési formái Magyarországon* (szerk.: Kanalas I.-Kiss A.) Kecskemét: MTA RKK ATI, 5-11.
- DEMETER G. (2020): Estimating Regional Inequalities in the Carpathian Basin – Historical Origins and Recent Outcomes (1880–2010). *Regional Statistics*, 10(1), pp. 23-59.
<https://doi.org/10.15196/RS100105>
- DEMETER G.-RADICS ZS. (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után: az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. *Közép-európai Közlemények*, 2(2), pp. 151-161.
- EGRI Z.-KŐSZEGI I. R. (2020): A közúti elérhetőség szerepe a kelet-magyarországi gazdasági teljesítményben és gazdaságfejlesztésben. *Területi Statisztika*, 60(6), pp. 653-687.
<https://doi.org/10.15196/TS600603>
- GYŐRI R.-MIKLE GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*, 31(3), pp. 143-165.
<https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2866>
- HARCSA I. (2015): A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései — kritikai értékelés és kutatási eredmények I. *Statisztikai Szemle*, 93(5), pp. 460-486.
- KERTESI G.-KÉZDI G. (1998): A cigány népesség Magyarországon. Budapest: Socio-typo
- KOCSIS K.-KOVÁCS Z. (1991): A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: *Cigánylét.* (szerk.: Utasi Á.-Mészáros Á.) Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, pp.78-105.
- KOÓS B. (2015): A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom*, 29 (1) 53-68. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2681>
- KÓTI T. (2020): A munkanélküliség és a közfoglalkoztatás területi különbségei, összefüggései Magyarországon. *Területi Statisztika*, 60(5), pp. 517-547.
<https://doi.org/10.15196/TS600501>
- KOVÁCS K. (2010): Területi-társadalmi egyenlőtlenségek a rendszerváltozás utáni Magyarországon. In: *Párbeszéd és együttműködés. Területfejlesztési Szabadegyetem 2006–2010.* (szerk.: Fábíán A.) Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, 15–32.
- KOVÁCS K.-KOÓS B. (2018): A település-állomány jóléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016. *Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 15(3), pp. 13-30.
- KULCSÁR L.-OBÁDOVICS CS. (2016): Népességdinamika és társadalmi szerkezet. *Területi Statisztika*, 56(4), pp. 390-414. <https://doi.org/10.15196/TS560403>
- LIPTÁK K. (2017): Települési humán potenciál vizsgálata Magyarországon. *Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 14(2), pp. 55-65.
- Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom (szerk. Kocsis K.) (2021):
https://www.nemzetiportal.hu/MNA/MNA_3_6_7.pdf
- MISZCZUK, A.-WESOŁOWSKA, M. (2012): Demographic and settlement transformations in peripheral regions (based on the example of eastern Poland). *Annales UMCS, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 67(1), pp. 141-151
- NAGY G.-KOÓS B. (2014): First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. *Regional Statistics*, 4(2), pp. 71-86. <https://doi.org/10.15196/RS04205>
- NEMES NAGY J. (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Budapest: Akadémiai Kiadó
- NÉMETH Á.-DÖVÉNYI Z. (2018): „Kiművelt emberfők” a térben – A diplomások területi eloszlása valóban a kiegyenlítődség irányába mutat? *Területi Statisztika*, 58(2), pp. 129-150. <https://doi.org/10.15196/TS580201>

- PAPP S.-NAGY G.-BOROS L. (2017): A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. *Területi Statisztika*, 57(6), pp. 639-664. <https://doi.org/10.15196/TS570603>
- PÉNZES J. (2011): A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltozás után. *Földrajzi Közlemények*, 135(1), pp. 59-69.
- PÉNZES J. (2014): Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Debrecen: Didakt Kiadó
- PÉNZES J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 55(3), pp. 206-232.
- PÉNZES J.-DEMETER G. (2021): Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports*, 29(3), pp. 217-230. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0016>
- PÉNZES J.-KISS J. P.-DEÁK A.-APÁTI N. (2018): Térségi sokszínűség és stabilitás: az iskolázottság települési szintű egyenlőtlenségeinek változása Magyarországon 1990–2011 között. *Területi Statisztika*, 58(6), pp. 567-594. <https://doi.org/10.15196/TS580602>
- PÉNZES J.-PÁSZTOR I. Z. (2014): Romák Magyarországon. *A földgömb*, 32(288), pp. 17-18.
- PÓSFAL Z.-NAGY G. (2017): Crisis and the Reproduction of Core-Periphery Relations on the Hungarian Housing Market. *European Spatial Research and Policy*, 24(2), pp.17-38. <https://doi.org/10.1515/esrp-2017-0007>
- SZILÁGYI D.-GERSE J. (2015): Fokról-fokra a települési lépcsőn – Társadalmi-gazdasági különbségek a településhierarchia-szintek között Magyarországon. *Területi Statisztika*, 55(2), pp. 180-198.
- SZILÁGYI F.-SÜLI-ZAKAR I.-BAKK M. (2019): Partium – Borders, Ethnic Groups and Territorial Development. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
- SZILÁGYI, ZS. (2019): Regional Differences in Development and Quality of Life in Hungary During the First Third of the Twentieth Century. *The Hungarian Historical Review*. New Series of *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8(1), pp. 121-152.
- TAGAI, G.-BERNARD, J.-ŠIMON, M.-KOÓS, B. (2018): Two faces of peripherality: labour markets, poverty, and population dynamics in Hungary and Czechia. *Regional Statistics*, 8(2), pp. 19-45. <https://doi.org/10.15196/RS080204>
- TÓTH B. I. (2013): Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után. *E-conom*, 2(1), pp.76–89.
- TÓTH G. (2006): Centrum-periféria viszonyok vizsgálata a hazai közúthálózaton. *Területi Statisztika*, 46(5), pp. 476-493.
- VÁRADI M. M.-VIRÁG T. (2014): Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Hungary. In: *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts: Hungary, Romania, Serbia*. (eds. Szalai, J.-Zentai, V.) Budapest: Central European University, pp. 35–66.
- VIRÁG T. (2006): The regional ghetto. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 12(1), pp. 51-70.